

Piotr SZUKALSKI

Urodzenia pozamałżeńskie w Europie końca XX w.

Jednym z najbardziej widocznych znamion obrazujących zmiany mentalnościowe, jakie zaszły w ostatnim półwieczu w Europie jest wzrost udziału urodzeń pozamałżeńskich, które ze zjawiska marginalnego w większości krajów, często wynikającego z patologii życia społecznego, stały się czymś powszechnym i niebudzącym zdziwienia. Celem mojego tekstu jest przedstawienie zarówno danych ilustrujących tempo i zakres zmian, jak i struktury samych urodzeń.

EWOLUCJA POZIOMU URODZEŃ POZAMAŁŻEŃSKICH W XX W.

Urodzenia pozamałżeńskie to zjawisko, które było obecne zawsze. Różne natomiast było jego natężenie zarówno w wymiarze czasowym, jak i przestrzennym. Sięgając kilkaset lat wstecz stwierdzić trzeba, iż w niektórych regionach Europy (krajiny alpejskie, Skandynawia, niektóre aglomeracje, np. Paryż) występowały one względnie często, niekiedy stanowiąc większość wszystkich urodzeń (Bawaria, austriacka Karyntia). Częstość ich występowania sprzyjały: tradycja — uznająca zawarcie zaręczyn za wystarczający warunek rozpoczęcia współżycia seksualnego, zwyczaje spadkowe i prawo cywilne odraczające moment zawarcia ślubu, czy wreszcie możliwość porzucenia niechcianego „dziecka hańby” w wielkomiejskim przytułku [Burguiere, Lebrun, 1996].

Na przełomie XIX i XX w. do czynników warunkujących pojawianie się urodzeń dzieci nieślubnych dołączyła nędza, sprawiająca, iż dla wielu robotniczych par zawarcie związku legalnego stanowiło niekiedy wydatek przekraczający możliwości finansowe, a także zmuszająca wiele kobiet do prostytucji [Segalen, 1996]. Taka jest najprawdopodobniej egzegeza obecnego przeświadczenia o związkach pomiędzy „prowadzeniem się” kobiety a posiadaniem nieślubnego dziecka. Jednocześnie w krajach, w których brakowało rąk do pracy, co aktywizowało zawodowo kobiety, zaczęto znacznie łagodniej patrzeć na łamanie przez nie obowiązujących konwenansów. [Prioux, 1993].

Począwszy od drugiej połowy XIX w. udział urodzeń pozamałżeńskich malał, częściowo wskutek upowszechniania się nowych kanonów moralności, częściowo jako efekt uboczny przejścia demograficznego w sferze rozrodczości, następnie od początku wieku XX pozostawał na stabilnym poziomie przez sześć—siedem dekad (z wyjątkiem okresów wojen i kryzysu gospodarczego lat 30. (tabl. 1 i tabl. 2).

Niski poziom urodzeń pozamałżeńskich spowodowany był powszechnością wstępowania w związki małżeńskie oraz względną wczesnością zakładania związków legalnych. Tym samym niewielka była liczba kobiet narażonych na ryzyko urodzenia pozamałżeńskiego, aczkolwiek znaczna część pierwszych urodzin, jakie występowały w rodzinach, była owocem poczęcia przedmałżeńskiego. Działo się tak, gdyż silne były zwyczaje nakazujące w przypadku poczęcia dziecka dokonanie „małżeństwa naprawczego” (termin ten pochodzi ze średniowiecznego prawa kanonicznego), mającego na celu dobro dziecka. Uwarunkowania te wskazują, że nie można analizować zmian w

poziomie urodzeń dzieci nieślubnych w oderwaniu od szerszego kontekstu społecznego, obyczajowego i intelektualnego.

TABL. 1. URODZENIA POZAMALŻEŃSKIE W WYBRANYCH KRAJACH EUROPEJSKICH
(w % ogółu urodzeń)

Kraje	1846/1850	1876/1880	1906/1910	1931/1932
Anglia z Walią	6,7	4,8	4,0	4,5
Irlandia (wyspa)	-	2,4	2,6	3,6
Austria (granice sprzed I wojny światowej)	13,3	14,0	12,4	-
Austria (granice współczesne)	-	-	-	27,1
Belgia	8,1	7,5	6,3	3,6
Dania	-	10,2	11,1	10,6
Finlandia	7,2	7,3	7,1	8,4
Francja	7,4	7,4	9,1	7,8
Niemcy	x	8,8	8,8	11,8
Norwegia	8,5	8,5	6,8	7,1
Polska	-	-	6,0	6,0
Szwecja	9,1	10,1	13,6	16,4
Włochy	-	7,3	5,2	5,2

Źródło: Reyman, 1938, s. 699.

TABL. 2. URODZENIA POZAMALŻEŃSKIE W PAŃSTWACH EUROPEJSKICH
W LATACH POWOJENNYCH (w % urodzeń ogółem)

Kraje	1970	1975	1980	1985	1990	1995	1997
Austria	12,8	13,5	17,8	22,4	23,6	27,4	28,8
Białoruś	7,3	7,4	6,4	7,1	8,5	13,5	16,1
Belgia	2,8	3,1	4,1	7,1	14,4	-	-
Bulgaria	9,4	9,4	10,9	11,7	12,4	25,8	30,1
Czechy	5,4	4,5	5,6	7,3	8,6	15,6	17,8
Dania	11,0	21,8	33,2	43,0	46,4	46,5	-
Estonia	14,1	15,6	18,2	20,7	27,1	44,1	51,6
Finlandia	5,8	10,1	13,1	16,4	25,2	33,1	36,5
Francja	6,8	8,5	11,4	19,6	30,1	37,6	-
Grecja	1,1	1,3	1,5	1,8	2,2	3,0	3,3
Hiszpania	1,4	2,0	3,9	8,0	9,6	11,1	-
Holandia	2,1	2,2	4,1	8,3	11,4	15,5	18,5
Irlandia	2,7	3,7	5,0	8,5	14,6	22,3	26,6
Islandia	29,8	32,9	39,7	48,0	55,2	60,9	65,2
Litwa	3,7	6,2	4,6	7,0	7,0	12,6	16,5
Łotwa	11,4	11,5	12,5	14,4	16,9	29,9	34,8
Niemcy (RFN)	5,5	6,1	7,6	9,4	10,5	12,9	14,3
Niemcy (NRD)	13,3	16,1	22,8	33,8	35,0	41,8	44,1
Norwegia	6,9	10,3	14,5	25,8	38,6	47,6	48,6
Polska	5,0	4,7	4,7	5,0	6,2	9,5	11,0
Portugalia	7,3	7,2	9,2	12,3	14,7	18,7	19,5
Rosja	10,8	10,7	10,8	12,0	14,6	21,1	25,3
Rumunia	3,5	3,5	2,8	3,7	-	19,8	22,2
Słowacja	6,2	5,3	5,7	5,7	7,6	12,6	-
Szwajcaria	3,8	3,7	4,7	5,6	6,1	6,8	8,1
Szwecja	18,4	32,4	39,7	46,4	47,0	53,0	-
Ukraina	9,2	8,8	8,8	8,3	11,2	13,2	-
Węgry	5,4	5,6	7,1	9,2	13,1	20,7	25,0
W. Brytania	8,0	9,0	11,5	18,9	27,9	33,6	36,5
Włochy	2,2	2,6	4,3	5,4	6,5	8,1	8,3

Źródło: Chesnais, 1985, s. 18; Conseil de l'Europe 1996, s. 44; 1998, s. 57, Roczniki Demograficzne.

Sytuacja uległa zmianie w latach siedemdziesiątych, kiedy to w większości krajów europejskich nastąpił znaczny wzrost proporcji dzieci, które rodziły się poza zalegalizowanymi związkami. Tendencja ta utrzymuje się do dzisiaj. Oczywiście, nie oznacza to, iż w pewnym okresie w Europie dokonała się zmiana zachowań demograficznych, w efekcie której mamy do czynienia z jednolitym natężeniem zjawiska. Wciąż można zaobserwować znaczne zróżnicowanie poziomu urodzeń pozamałżeńskich. Jedynie co trzydzieste dziecko urodzone w Grecji, co dwunaste we Włoszech i Szwajcarii jest według prawa nieślubnym potomkiem, podczas gdy to samo powiedziec możemy o dwóch trzecich dzieci islandzkich, ponad połowie duńskich, szwedzkich czy norweskich.

Podkreślić należy fakt, iż b. kraje socjalistyczne dołączyły do państw Europy Zachodniej i Północnej z kilkunastoletnim opóźnieniem (z wyjątkiem „liderów” — b. NRD i Estonii).

DETERMINANTY PRZEMIAN W ZAKRESIE URODZEŃ POZAMAŁŻEŃSKICH

Istnieje wiele możliwych czynników, które można przywołać chcąc wyjaśnić zaobserwowane zmiany. Odwołam się tu też do D. J. van de Kaa [1987], który, opierając się na wyróżnionych przez Ph. Aries dwóch motywacjach skłaniających do ograniczania płodności, stwierdził, iż obecnie jesteśmy świadkami zwyciężania motywacji indywidualistycznej nad motywacją altruistyczną. Ta ostatnia przejawia się tym, iż decyzje dotyczące pojawienia się potomstwa: jego liczby i kalendarium urodzeń podporządkowane są dobru dziecka. Nastawienie indywidualistyczne natomiast zasadza się na wierze, iż podstawowym celem funkcjonowania każdej jednostki ludzkiej jest jej samorealizacja i szczęście. Potencjalne dzieci postrzegane są zatem bądź jako środek realizacji celów jednostki, bądź jako przeszkoda w samorealizacji. Tym samym rozrost zastępów dzieci nieślubnych postrzegany być może jako przejaw woli zaspokojenia instynktu macierzyńskiego w warunkach niemożności znalezienia odpowiedniego partnera w związku legalnym.

Kolejna eksplanacja, również związana z teoretyczną propozycją van de Kaa, łączy wzrost proporcji urodzeń pozamałżeńskich z kryzysem instytucji małżeństwa, kolejnego dowodu na zwycięstwo tendencji indywidualistycznych. W tym przypadku jednostki chcące żyć razem, a jednocześnie obawiające się wobec nietrwałości zinstytucjonalizowanych związków „wiązania sobie rąk”, świadomie decydują się na kohabitację, trwającą statystycznie coraz dłużej i prowadzącą coraz częściej do pojawienia się chcianego i planowanego potomstwa [Villeneuve-Gokalp, 1990].

Tej ewolucji sprzyjała sekularyzacja, jaka dotknęła społeczeństwa krajów europejskich.

Nie można wreszcie nie wspomnieć o wpływie emancypacji kobiet na interesujące nas zjawisko [Roussel, 1992]. Zważywszy na specyfikę zachowań demograficznych, przejawiającą się większym obciążeniem kobiet wynikającym z konieczności opieki nad ewentualnym dzieckiem, nie dziwi, że nowe formy zachowań w zakresie prokreacji, osłabiające odpowiedzialność mężczyzn za potencjalne skutki wzajemnych związków, rozpowszechniają się tylko pod warunkiem uzyskania akceptacji kobiet. Potwierdza to rolę kobiet, ich emancypacji, poziomu wykształcenia, aktywności zawodowej poza własnym gospodarstwem domowym, co już wcześniej było uznane za pierwszoplanowy czynnik w zakresie redukcji liczby posiadanego potomstwa, umożliwiającą wystąpienie przejścia demograficznego w rozrodzości [Chesnais, 1992]. Również polityka społeczna i fiskalna prowadzona przez wiele krajów europejskich faworyzowała dzieci pozamałżeńskie, choć przyznać trzeba, iż w ostatnich latach jesteśmy świadkami ujednolicenia zasad w tym zakresie [Lelong, 1998].

Kończąc omawianie głównych czynników sprawiających, iż urodzenia pozamałżeńskie stanowią coraz większą część urodzeń ogółem wspomnieć należy wreszcie o ogólnym klimacie intelektualnym, nastawionym na wolność jednostki i tolerancyjnym dla zachowań uznawanych dotychczas za patologiczne. Tym samym uległa zanikowi — a przynajmniej złagodzeniu — stygmatyzacja dzieci pozamałżeńskich („bękarty”) i ich matek („ta to się prowadzi”).

STRUKTURA URODZEŃ POZAMAŁŻEŃSKICH

Chcąc określić najważniejsze różnice występujące w Europie wydaje się, iż najlepszą metodą jest porównanie rozkładów urodzeń pozamałżeńskich w zależności od zmiennych takich, jak wiek matki czy ranga urodzenia. W dalszej części tekstu przedstawię dane dotyczące tych zmiennych. Poczynić należy jednak zastrzeżenie, że materiał służący do dokonywania obliczeń nie pochodzi ze wszystkich regionów Europy. Np. kraje skandynawskie nie publikują w swych statystykach tego typu danych wychodząc z przesłanek ideologicznych (oznaczałoby to bowiem dyskryminowanie dzieci nieślubnych). Statystyki innych krajów z kolei podają tego typu informacje ze znacznym opóźnieniem, wynikającym z funkcjonującego w ich prawie rodzinnym okresu, w trakcie którego dokonać można legalizacji potomka (np. we Francji 1 rok, w Belgii 3 lata).

UDZIAŁ URODZEŃ POZAMAŁŻEŃSKICH A WIEK MATKI

Badając wpływ wieku matki na proporcję urodzeń pozamałżeńskich podkreślić należy, iż stosowanie jedynie najprostszycy wskaźników informujących o tym, ile procent urodzeń ogółem w danej grupie wieku stanowią dzieci nieślubne zniekształcałoby wnioski, o ile nie prowadziło by nas wręcz do błędnych uogólnień. Należy bowiem zwrócić uwagę na fakt, iż wciąż płodność małżeńska jest wyższa od pozamałżeńskiej, a tym samym czynnikiem o kluczowym znaczeniu dla poprawności analizy jest wzięcie pod uwagę odmiennych w różnych krajach prawdopodobieństw i kalendarioro rozpoczynania przez kobiety życia małżeńskiego. Dlatego też nasze porównanie rozpoczniemy od zestawienia częstości występowania urodzeń dzieci pozamałżeńskich w przeliczeniu na pewną, stałą liczbę kobiet niezamężnych w danym wieku (tabl. 5).

TABL. 3. URODZENIA POZAMAŁŻEŃSKIE NA 1000 NIEZAMĘŻNYCH Kobiet
W DANYM WIEKU

Lata Kraje	15—19 lat	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49 lat
Czechy (1996)	8,7	23,3	33,7	27,8	12,3	2,2	0,1
Irlandia (1997)	15,7	39,1	37,4	41,4	29,3	9,5	0,5
Polska (1995)	7,5	18,8	24,0	22,9	15,6	2,2	
Węgry (1996)	16,5	30,3	42,6	37,5	17,0	3,7	0,1

Źródło: obliczenia własne na podstawie materiałów źródłowych, s. 78.

W populacji kobiet niepozostających w związkach małżeńskich wiek, w którym najczęściej oczekiwane jest potomstwo, charakteryzuje się w porównaniu do wieku matek „legalnych” dzieci tym, iż jest wyższy. Wynosi on bowiem 25—34 lata, podczas gdy w przypadku mężatek owo maksimum dotyczy kobiet młodych i bardzo młodych (co wynika z dwóch przyczyn: po pierwsze małżeństw wymuszonych ciążą, po drugie podejmowaniem decyzji o szybkim splodzeniu potomstwa).

Wyjaśnienia owego wyższego wieku należy się doszukiwać w tym, iż niezamężne kobiety na przełomie trzeciej i czwartej dekady życia, niezależnie od faktu, czy mają stałego partnera czy nie (choć oczywiście kobiecie żyjącej ze stałym partnerem łatwiej decyzja tego typu przychodzi) decydują się na wydanie na świat potomka, zdając sobie sprawę z narastającego wraz z wiekiem ryzyka nieudanej ciąży, jednocześnie chcąc zaspokoić potrzeby macierzyńskie. Podkreślam znaczenie decyzji kobiet, gdyż dostępność skutecznych środków antykoncepcyjnych sprawia, iż w literaturze przedmiotu podkreśla się nową sytuację, w której to pojawienie się dziecka przestaje być uwarunkowane wolą mężczyzny lub przypadkiem, a staje się efektem woli kobiety, stosującej środki zapobiegające ciąży.

Znakiem czasu, wynikającym z kryzysu małżeństwa, jest fakt, iż o ile udział wódw wśród matek dzieci pozamałżeńskich jest stabilny i bardzo niski (1—2%), o tyle udział panien, z którymi powszechna opinia łączy tego typu urodzenia, zmniejsza się na rzecz rozwódek wraz z powiększaniem się szeregów tych ostatnich.

TABL. 4. UDZIAŁ URODZEŃ POZAMAŁŻEŃSKICH WEDŁUG WIEKU MATKI

Lata Kraje	15—19 lat	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49 lat
Austria (1995)	64,5	38,0	23,2	19,2	20,5	24,1	60,7
Bulgaria (1996)	61,5	23,0	13,2	15,3	24,9	29,5	40,0
Czechy (1996)	42,3	15,8	11,7	16,3	22,5	18,1	
Estonia (1997)	75,9	55,4	44,4	41,1	46,4	43,5	
Francja (1995)	83,7	57,4	34,2	30,5	33,1	35,3	25,6
Irlandia (1997)	96,1	70,8	21,0	9,0	7,6	10,7	10,4
RFN (1997)	59,6	29,0	15,4	11,3	13,1	16,0	
Polska (1997)	38,7	11,5	5,6	6,7	9,8	13,0	13,1
Rosja (1996)	29,6	19,5	20,7	24,4	31,5	38,9	36,7
Szwajcaria (1997)	37,0	13,5	7,1	6,1	9,1	14,0	10,7
Węgry (1996)	54,0	21,7	14,0	18,7	24,3	28,7	

Źródło: obliczenia własne na podstawie materiałów źródłowych, s. 78.

Innym wskaźnikiem pozwalającym określić związek pomiędzy wiekiem matki a urodzeniami pozamałżeńskimi jest udział urodzeń dzieci nieślubnych wśród wszystkich urodzeń w subpopulacji matek w danym wieku (tabl. 4).

W tym przypadku okazuje się, iż najniższą proporcją urodzeń potomstwa pozamałżeńskiego odznaczają się roczniki kobiet w wieku najwyższej płodności. Pomimo faktu, iż w grupach wieku 25—29, 30—34 — jak wiemy z danych zawartych w tabl. 3 — płodność pozamałżeńska jest najwyższa, wysoka płodność małżeńska i częstość pozostawania w tym wieku w legalnych związkach małżeńskich sprawiają, iż omawiana proporcja jest relatywnie niska. Uwagę przyciągają wysokie udziały w ekstremalnych przedziałach wieku. W przypadku dziewcząt i kobiet bardzo młodych wynika ona zapewne z niechęci do zawierania związku z partnerem, którego z oczywistych powodów kobieta poznała niewystarczająco dobrze. Poza tym małżeństwa osób bardzo młodych — a z reguły różnica wieku pomiędzy rodzicami nie jest znaczna — odznaczają się wysokim prawdopodobieństwem rozpadu. Rozpowszechnienie się skutecznych metod antykoncepcyjnych sprawia skądinąd, iż urodzenia wśród kobiet młodych stają się coraz rzadsze.

Jeśli idzie natomiast o panie w „wieku balzakowskim” wyróżnić trzeba trzy przyczyny, czyniąc przy okazji zastrzeżenie odnośnie niewielkiej liczby urodzeń ogółem w tym wieku. Pierwsza z nich to chęć zaspokojenia instynktu macierzyńskiego, póki organizm jest w stanie sprostać temu wyzwaniu fizjologicznemu. Powód drugi związany jest z faktem, iż w tym wieku na wydanie na świat dziecka decydują się kobiety pozostające w

trwałym, aczkolwiek niezalegalizowanym związku. Trzecia — i jak się wydaje mniej ważna — przyczyna, to słaba znajomość nowoczesnych metod antykoncepcyjnych wśród starszych kobiet.

Kolejnym problemem jest kwestia, jaki jest udział matek w danym wieku wśród wszystkich matek dzieci nieślubnych (tabl. 5). Problem ten jest o tyle istotny, gdyż wiek matek bezpośrednio związany jest z prawdopodobieństwem określonej sytuacji życiowej, a tym samym wyznacza dobór narzędzi polityki społecznej, skierowanej zwłaszcza na pomoc matkom samotnie wychowującym dzieci — w tym i pozamałżeńskie.

TABL. 5. UDZIAŁ URODZEŃ POZAMAŁŻEŃSKICH W DANEJ GRUPIE WIEKOWEJ MATKI W URODZENIACH POZAMAŁŻEŃSKICH OGÓLEM

Lata Kraje	15—19 lat	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49 lat
Austria (1995)	10,4	32,7	32,7	17,0	5,8	1,0	0,1
Estonia (1997)	17,2	37,1	26,3	11,9	6,1	1,4	0,0
Francja (1995)	3,9	24,5	34,6	24,3	10,4	2,2	0,1
RFN (1997)	9,2	26,3	31,7	22,3	8,8	1,7	
Polska (1997)	26,7	37,9	15,5	9,8	7,2	2,4	0,1
Szwajcaria (1997)	4,4	18,0	28,7	29,1	16,0	3,7	0,1
Węgry (1997)	25,8	34,0	20,2	11,5	6,0	1,8	
W. Brytania (1997)	17,7	29,2	26,5		26,5		

Źródło: obliczenia własne na podstawie materiałów źródłowych, s. 78.

Dominującą praktycznie we wszystkich krajach grupą matek są kobiety młode w wieku 20—29 lat, stanowiące zazwyczaj od połowy do dwóch trzecich wszystkich matek nowo narodzonych dzieci pozamałżeńskich. Widoczny jest wpływ oddziaływania kultury antykoncepcyjnej na udział matek bardzo młodych. Kraje, w których znajomość nowoczesnych metod zapobiegania ciąży jest wysoka, odznaczają się niską proporcją matek młodych, a zwłaszcza bardzo młodych. W krajach, gdzie edukacja seksualna jest w powijakach, młodej osoby stanowią znaczną część ogółu matek. Odstępstwo od tej reguły, widoczne w przypadku W. Brytanii, tłumaczone jest przede wszystkim niskim poziomem kapitału społecznego i dezintegracją młodzieży brytyjskiej [Lelievre, 1994]. Zależność ta wypukla rolę antykoncepcyjnego know-how w ograniczaniu negatywnych skutków badanego zjawiska, zwłaszcza w populacji młodzieży.

Zgodnie z danymi pochodzącymi z RFN, wraz ze wzrostem wieku matki dziecka nieślubnego rośnie prawdopodobieństwo, iż osoba ta prowadzić będzie pracę zawodową, a jednocześnie jest ono stale wyższe niż to odnoszące się do matek dzieci małżeńskich [Statistisches..., 1998, s. 73]. Równocześnie wyższa jest szansa, iż kobieta ta żyje w związku ze stałym partnerem. Tym samym sformułować można hipotezę, iż wydawanie na świat dziecka nieślubnego przez kobietę starszą wiąże się z niższym prawdopodobieństwem konieczności udzielania jej pomocy przez wyspecjalizowane instytucje pomocy społecznej.

Udział urodzeń pozamałżeńskich a kolejność urodzenia

Inną kwestią jest zależność pomiędzy rangą urodzenia a proporcją urodzeń pozamałżeńskich. Zgodnie ze zdrowym rozsądkiem należy bowiem założyć, iż związek taki istnieje. Urodzenia dzieci nieślubnych w pewnej części wynikają z braku doświadczenia, która to przyczyna wraz ze starzeniem się potencjalnych matek traci na znaczeniu, dlatego też zmniejszać się powinien ich udział wraz z przechodzeniem do coraz starszych grup kobiet. Z kolei ranga urodzenia związana jest z wiekiem matki. Zatem domniemy-

wać należałoby, iż istniejący związek będzie miał charakter ujemny: im wyższa ranga urodzenia, tym niższy poziom wskaźników urodzeń pozamałżeńskich. Rzeczywistość tymczasem jest odmienna (tabl. 6).

**TABL. 6. URODZENIA POZAMAŁŻEŃSKIE W WYBRANYCH KRAJACH EUROPEJSKICH
A KOLEJNOŚĆ URODZEŃ (jako % urodzeń danej kolejności)**

Lata Kraje	1. dziecko	2. dziecko	3. dziecko	4. dziecko	5. dziecko i dalsze
Austria (1995)	35,1	22,1	19,1	20,2	19,3
Czechy (1995)	19,4	9,2	17,0	26,2	
Estonia (1997)	62,6	40,1	40,4	44,3	43,5
Polska (1997)	16,0	6,6	6,9	7,6	8,8
Rosja (1996)	25,5	16,7	23,8	28,3	28,2
Węgry (1996)	27,7	15,8	19,6	26,6	28,7

Źródło: obliczenia własne na podstawie materiałów źródłowych, s. 78.

Najniższymi proporcjami urodzeń pozamałżeńskich odznaczają się urodzenia drugiej i trzeciej kolejności, najwyższymi z reguły pierwsi potomkowie, choć w niektórych krajach pierwszeństwo przypisać należy urodzeniom o rangach piąta i dalsze. Domniemywać można, iż w przypadku rangi pierwszej i drugiej przeważają matki-panny, wraz z przechodzeniem do urodzeń wyższej kolejności znacznie zwiększa się udział wdów i rozwódek. Pamiętać musimy również o względnie niewielkiej liczebności urodzeń wyższej kolejności, co sprawia, iż przedstawione dane są najprawdopodobniej zniekształcone wskutek występującej w niektórych środowiskach patologii.

Podsumowanie

Zważywszy na długotrwałość wzrostu odsetka urodzeń pozamałżeńskich, z jakim mamy do czynienia w Europie, możemy mówić o występowaniu pewnego trendu, a nie jedynie o efekcie kohorty czy generacji. Trudno jednakże wyrokować, czy to jedynie kolejna faza wzrostowa w zauważonych przez badaczy historii rodziny „odpływach i przypływach” poziomu urodzeń nieślubnych czy też pewna tendencja, która zatrzyma się dopiero po osiągnięciu jakiegoś nieznanego nam jeszcze dzisiaj poziomu nasycenia.

Chcąc dokonać przybliżonej periodyzacji ewolucji urodzeń pozamałżeńskich w Europie powojennej możemy wyodrębnić etapy przemian [Munoz-Perez, 1991]:

1. Wzrost częstości poczęć przedmałżeńskich spowodowany przez upowszechnienie się stosunków seksualnych pomiędzy osobami młodymi, co spowodowało zmniejszenie się częstości wydawania na świat dzieci nieślubnych, w sytuacji gdy brzemiennosć partnerki prowadziła do zawierania małżeństwa.
2. Zmniejszenie się częstości poczęć przedmałżeńskich w rezultacie łącznego oddziaływania dostępności skutecznych środków antykoncepcyjnych oraz malejącego pobawu instytucji małżeństwa.
3. Powszechna dostępność metod kontrolowania płodności, co powoduje, iż urodzenia pozamałżeńskie pojawiają się przede wszystkim w związkach kohabitacyjnych jako urodzenia pożądane (ułatwieniem opanowania wśród tych związków praktyk antykoncepcyjnych był fakt, że są one stałe).

Pierwszy etap pociągał za sobą względny i bezwzględny spadek liczby urodzeń pozamałżeńskich, drugi relatywny wzrost częstości ich występowania, w trzecim wzrastają zarówno liczba dzieci nieślubnych, jak i ich proporcja w urodzeniach ogółem.

Oczywiście, wiele czynników regionalnych powoduje, iż różne kraje europejskie czy nawet poszczególne jednostki administracyjne w ramach jednego państwa charaktery-

zują się znacznym zróżnicowaniem poziomu zajmujących nas urodzeń. Tytułem ilustracji tej ostatniej dyspersji napomknę, iż w przypadku Polski różnica pomiędzy ekstremalnymi województwami jest blisko sześciokrotna, w Austrii dla landów jest ona dwuipółkrotna (dla dystryktów siedmiokrotna), w Szwajcarii natomiast dla ekstremalnych kantonów pięciokrotna, w Rosji różnica między *oblastiami* jest z kolei czterokrotna.

Wpływ na zróżnicowanie tak w przekroju międzypaństwowym, jak i wewnątrzpaństwowym ma wiele czynników. Za najważniejsze uznać należy tradycje roli rodziny, małżeństwa i prokreacji (uznaniem silnych związków między wymienionymi kategoriami tłumaczy się niski poziom urodzeń pozamażeńskich w krajach Europy Południowej). Dlatego też rolę destymulant odgrywają: wysoki poziom religijności, pochodzenie ze środowisk nastawionych tradycjonalistycznie (uwaga ta dotyczy np. mieszkańców wsi), uzależnienie młodego pokolenia od pomocy rodziców — a zatem czynniki określające siłę związków z tradycją. Najważniejszą stymulantą jest natomiast „bliskość” przykładu osoby mającej potomstwo pozamażeńskie. Działaniem mechanizmu przekazywania wzorców zachowań tłumaczy się znacznie wyższe od normalnego prawdopodobieństwo wystąpienia urodzenia pozamażeńskiego wśród osób, których matka, babka czy inna znacząca osoba urodziła dziecko nieślubne.

Pamiętać wreszcie musimy o tym, iż kryzys instytucji małżeństwa, najwyraźniej przejawiający się wysokimi wskaźnikami rozpadu legalnych związków, łączy się z równoczesnym rozkwitem alternatywnych form „bycia razem”, takich jak kohabitacja czy związki typu LAT (*living apart together*). Tym samym funkcjonujący w masowej wyobraźni obraz dziecka pozamażeńskiego i jego matki, jako opuszczonych i pozostawionych sobie ofiar „męskiej rozrywki” nie jest prawdziwy.

Przypomnijmy, iż obecnie we Francji ostatecznie ok. 92% dzieci nieślubnych jest uznawanych prawnie przez swych ojców (w W. Brytanii ok. trzech czwartych), zaś 80% uzyskuje prawo do noszenia nazwiska rodowego swego ojca biologicznego [Munoz-Perez, Prioux, 1999]. Jednocześnie dzięki stosowaniu środków antykoncepcyjnych maleje liczba „przypadkowych” dzieci nieślubnych, owoców chwilowych uniesień i krótkotrwałych znajomości, na rzecz dzieci chcianych i planowanych, czego dowodem choćby coraz większe upodabnianie się rozkładów sezonowości urodzeń pozamażeńskich i małżeńskich [Rabin, 1992].

Patrząc na ewolucję urodzeń pozamażeńskich w Europie w przyszłości spodziewać się należy dalszego wzrostu proporcji dzieci nieślubnych. Jediną niewiadomą — dotyczącą skądinąd rozwoju zjawiska i w poszczególnych krajach — jest poziom „docelowo”. Zależać on zaś będzie przede wszystkim od typowych dla ludności danego obszaru przekonań o związkach pomiędzy prokreacją a małżeństwem, które obecnie ulegają wyraźnemu rozluźnieniu.

---

mgr Piotr Szukalski — Uniwersytet Łódzki

BIBLIOGRAFIA

A. Artykuły, monografie

- [1] Burguiere A., Lebrun F., 1996, *The One Hundred and One Families of Europe*, w: Burguiere A., Klapisch-Zuber Ch., Segalen M., Zonabend F.(eds.), *A History of the Family*; vol. II, Belknap Press, Cambridge, Mass
- [2] Chesnais J. C., 1985, *Les consequences des tendances actuelles de la fecondite dans les etats membres du Conseil de l'Europe*, Strasbourg, Population studies nr 18
- [3] Chesnais J. C., 1992, *The Demographic Transition. Stages, Patterns, and Economic Implications*, Clarendon Press, Oxford

- [4] Lelievre E., 1994, *Formation de couple et fecondite hors mariage en Grand-Bretagne. Divergences et similitudes avec situation française*, „Population”, nr 1
- [5] Lelong P., 1998, *Fiscalite: mariage ou concubinage?*, „Problemes economiques”, nr 2.577 (pierwodruk pod tytulem *Faut-il encore se marier?*, „La Vie française”, 1998, nr 2757)
- [6] Munoz-Perez F., 1991, *Les naissance hors mariage et les conceptions prenuptiales en Espagne depuis 1975: II. Diversite et evolution regionale*, „Population”, nr 5
- [7] Munoz-Perez F., Prioux F., 1999, *Naitre hors mariage*, „Population et Societes”, nr 342
- [8] Pavlik Z., Kucera M. (red.), 1998, *Populacni vyvoj Ceske Republiky 1997*, Univerzita Karlova, Praha
- [9] Prioux F., 1993, *Aspects regionaux de la formation de la famille et de l'illegitimite en Autriche*, „Population”, nr 3
- [10] Rabin B., 1992, *De plus en plus de naissances hors mariage*, „Economie et Statistique”, nr 251
- [11] Rosset E., 1975, *Demografia Polski*, t. 2., PWN, Warszawa
- [12] van de Kaa D. J., 1987, *Europe's Second Demographic Transition*, „Population Bulletin”, vol. 42, March
- [13] Villeneuve-Gokalp C., 1990, *Du mariage aux unions sans pbapiers: histoire recente des transformations conjugales*, „Population”, nr 2

B. Materiały źródłowe

- [14] Bundesamt für Statistik, 1998, *Statistisches Jahrbuch der Schweiz 1999*, Verlag NZZ, Zurich
- [15] Central Statistical Office, 1998, *Statistical Abstract 1997*, Dublin
- [16] Conseil de l'Europe, 1996, *Evolution demographique recente en Europe 1996*, Strasbourg
- [17] Conseil de l'Europe, 1998, *Evolution demographique recente en Europe 1998*, Strasbourg
- [18] Goskomstat, 1997, *Demograficzeskij żełegodnik Rossiji 1997*, Moskwa
- [19] Government Statistical Service, 1999, *Annual Abstract of Statistics 1999*, London
- [20] GUS (Główny Urząd Statystyczny), 1998, *Rocznik Demograficzny 1998*, Warszawa
- [21] INSEE (Institut National de Statistique et des Etudes Economiques), 1998, *Annuaire Statistique de la France 1998*, Paris
- [22] Kozponti Statisztikai Hivatal, 1998, *Demografiai evkonyv 1998*, Budapest
- [23] Nacjonalen Statisticzeski Institut, 1997, *Statisticzeski godiszczik 1997*, Sofia
- [24] Österreichisches Statistisches Zentralamt, 1996, *Demographisches Jahrbuch Osterreichs 1993/94/95*, Wien
- [25] Österreichisches Statistisches Zentralamt, 1998, *Statistisches Jahrbuch 1998*, Wien
- [26] Statistikaamet, 1998, *Estonia Eesti Statistika Aastaraamit 1998*, Tallinn
- [27] Statistisches Bundesamt, 1998, *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland*, Wiesbaden

SUMMARY

The increase of illegitimate births share is one of the most visible features characterising mentality changes that took place within the past 50 years in Europe. Illegitimate births became something usual and not surprising, while in the past they were a margin phenomena resulting from pathologies of social life.

The author presented evolution and determinants of illegitimate births level changes in European countries and structure of theses births taking into consideration mother's age and sequel of births.

РЕЗЮМЕ

Одним из наиболее заметных признаков изменения образа мышления, происшедшего в течение последнего столетия в Европе, является рост удельного веса внебрачных рождений. Из явления второстепенного, часто являющегося результатом патологии общественной жизни, они становились чем-то повсеместным и не вызывавшим удивления.

В статье представлена эволюция и детерминанты изменений размера внебрачных рождений в европейских странах и их структура в зависимости от возраста матери и очередности рождения.